
ОПОРИТЕ, БЕЗ КОИТО НЕ МОЖЕ: ЕСТЕТИЧЕСКИ ПРЕВОДИ

ДЖОРДЖ САНТАЯНА*

ЧУВСТВОТО ЗА КРАСОТА. ЧАСТ I. ПРИРОДАТА НА КРАСОТАТА (ОТКЪС)¹

Abstract: This text is part of George Santayana's central aesthetic opus, *The Sense of Beauty*, and presents three paragraphs from Part I. *The Nature of Beauty*. The main topics covered in the paragraphs are, in successive order: the argumentation of the philosophy of beauty as a theory of values, the difference between aesthetic values and moral ones, and a narrower definition of beauty.

Keywords: philosophy of beauty; theory of value; aesthetic appreciation; aesthetic values; moral values; beauty; pleasure; pain; good; evil.

* Джордж Сантаяна (16.12.1863–26.09.1952 г.), чието рождено име е Хорхе Агустин Николас Руиз де Сантаяна и Бораш, е американски философ, есеист, поет и романист, родом от Мадрид, който запазва своето испанско гражданство през целия си живот и единодушно е оценяван като „най-важният испано-американски философ“. Неговата философия, гравитираща около натурализма, творческото въображение и мултикултурните тенденции в зародиш, поставя важни за късномодерната и съвременната философска мисъл начала. Сантаяна допринася също за по-широката приемственост на философията в литературните научни среди в Америка и Европа, дава нов оригинален прочит и живот на Платон и Аристотел и в произведенията си чрез изключително фино и богато описание на духовния живот, без да е вярващ в религиозния смисъл. Той е не само продуктивен автор – за това красноречиво говорят обемните му монографии *Чувството за красота* (1986), *Скептицизъм и животинска вяра* (1923), както и *Животът на разума* (в 5 тома, 1905–6), *Царствата на битието* (в 4 тома, 1927–40) и много други, – но и видна и харизматична публична личност, която през 1936 г. се появява на първа корица на *Time*, а автобиографията му *Лица и места* (1944) и единственият му роман *Последният пуритан* (1936) стават най-продаваните книги в Съединените щати като избор на клуба „Книга на месеца“, като романът е номиниран за „Пулицър“.

¹ Книгата *Чувството за красота* (*The Sense of Beauty*) е написана и публикувана в ранния изследователски период на Сантаяна, белязан от влечението му към литературата и естетиката. Това произведение, редом с *Изкуството като опит* (1934) от Джон Дюи, не без основание е смятано за венец на американската естетическа теория. В изданието от 1988 г. Артър Данто пише в предговора си, че Сантаяна сваля „красотата долу на земята“, като я разглежда като пълноправен предмет на науката, и то такъв от първостепенна значимост – тъй като красотата играе централна роля при човешкото поведение, а не е просто обект на незаинтересовано естетическо съждение, както твърди класическата модерна естетика.

Преводът, предложен тук, е направен по: Santayana, G. 2008. *The Sense of Beauty. Being the Outlines of Aesthetic Theory*. Project Gutenberg. [EBook #26842]. Философско-естетическото понятие *the beauty* е преведено като „красота“, а не като „красивото“ – при все практиката за обозначаване на пределно-абстрактни субстантивизирани прилагателни като съществителни в английския, която търпи развитие едва през последния век, най-вече заради глобализирането на този език, – тъй като самият Сантаяна използва интензивно и понятието *the beauty*, и понятието *the beautiful* като прилагателно, и прави съзнателно смислово разграничение между двете.

§1. *Философията на красотата е теория на ценностите*

Лесно би било да се намери определение за красотата, което с няколко думи да предаде смисъла на тази дума. От сигурни източници знаем, че красотата е истина, че тя е израз на идеала, символ на божественото съвършенство и сетивното проявление на доброто. С лекота бихме могли да напишем литания от тези почетни звания и да я повторим във възхвала на своята божественост. Подобни фрази стимулират мисълта и ни доставят мигновено удоволствие, но едва ли носят постоянно просветление. Едно определение, което следва наистина да дефинира, не трябва да бъде нищо по-малко от изложение на произхода, мястото и елементите на красотата като обект на човешкия опит. От него трябва да узнаем – доколкото това е възможно – защо, кога и как се появява красотата, какви условия трябва да изпълни един обект, за да бъде красив, какви елементи от нашата природа ни правят чувствителни към красотата и каква е връзката между конституцията на обекта и вълнението на нашата способност за възприемане. Нищо по-малко няма да даде действително определение на красотата или да ни накара да разберем в какво се състои естетическата оценка. В този смисъл определението за красота ще бъде задача на цялата настояща книга – задача, която може да бъде изпълнена само много несъвършено в нейните граници.

Историческите названия на нашия предмет могат да ни загатнат началото на такова определение. Множество писатели от миналия век¹ наричат философията на красотата *критика* и думата все още е запазена като название за аргументираната оценка на произведения на изкуството. Едва ли обаче бихме могли да говорим за насладата от природата като критика. Не критикуваме залеза; усещаме го и му се радваме. Думата „критика“, използвана по такъв повод, твърде много би подчертала елемента на преднамерена преценка и сравнение със стандартите. Красотата, макар и често да се описва така, рядко се възприема по същия начин и всички най-велики достойнства на природата и изкуството са така далеч от това да се съгласуват с правилото, че те самите дават стандарта и идеала, спрямо които критиците оценяват по-посредствените неща.

Тази епоха на науката и на номенклатурата съответно е приела по-академична дума – *естетика*, тоест теория на възприятието или на способността за възприемане. Ако критиката е твърде тясна дума, насочена изключително към преценките ни за изкуственото, естетиката явно е твърде широка и включва в своята сфера всички удоволствия и болки, ако не и всички възприятия, каквито и да било. Кант я използва, както знаем, за своята теория за времето и пространството като форми на възприятието въобще; а понякога е стеснена до еквивалент на философия на изкуството.

Ако обаче съчетаем етимологичното значение на критиката с това на естетиката, ще обединим две основни качества на теорията за красотата. Критиката предполага преценка, а естетиката – възприятие. За да постигнем обща основа за възприятията, които са критически, и за преценките, които

са възприятия, е нужно да разширим понятието си за преднамерена критика, така че да включим онези значими преценки, които са инстинктивни и непосредствени, тоест да включим удоволствията и болките; и в същото време да стесним понятието си за естетика, така че да изключим всички възприятия, които не са оценки, които не откриват ценност в своите обекти. По този начин стигаме до сферата на критическото или оценъчното възприятие, което е, грубо казано, това, което искаме да си изясним. И като запазим думата „естетика“, която е актуална сега, можем следователно да кажем, че естетиката се занимава с възприемането на ценности. Значението и условията на ценността са в такъв случай онова, което първо трябва да разгледаме.

Още от времето на Декарт съществува концепция, известна на философите, за това, че всяко видимо събитие в природата може да се обясни с предишни видими събития и че за всички движения, например на езика при говорене или на ръката при рисуване, може да има чисто физически причини. Ако по този начин съзнанието е притурка към живота и не е от съществено значение за него, човешката раса щеше да съществува на земята и да придобие всички изкуства, необходими за съществуването ѝ, без да притежава нито едно усещане, идея или емоция. Естественият подбор щеше да осигури оцеляването на онези автомати, които са произвели полезни реакции в своята среда. Инстинктът за самосъхранение щеше да се развие, опасностите щяха да бъдат избягвани без страх, а пораженията – отмъстени, без да бъдат усещани.

Такъв свят би могъл да притежава най-съвършената организация. В него щеше да битува онова, което бихме нарекли израз на най-дълбоките интенси и очевидно преследване на всичко, смятано за благо. Защото би имало спонтанна и вкоренена тенденция определени непредвидени ситуации да се избягват, а други да се създават; всички безмълвни прояви и доказателства за мисълта биха били очевидни за наблюдателя. При все това със сигурност нямаше да има мисъл, очакване или осъзнато постижение в целия процес.

Свидетелят щеше да има предумишлено фиктивни цели и обекти, както в случая с водата, която търси своето ниво, или в този с празното пространство, което природата ненавижда. Но частиците на материята все така не биха осъзнавали своето разположение и цялата природа би била нечувствителна към тяхната променяща се подредба. Само ние, възможните зрители на този процес, по силата на своите собствени интереси и навици можем да видим какъвто и да е напредък или кулминация в него. Виждаме кулминация, когато постигнатият резултат е удовлетворил нашите практически или естетически изисквания, и напредък – там, където е постигнато подобно удовлетворение. Но настрана от нас самите и нашите човешки пристрастия, в такъв механичен свят не можем да видим нито един ценностен елемент. С премахването на съзнанието сме отстранили възможността на ценността.

Ала не само при липсата на съзнанието като цяло ценността би била премахната от света; и чрез по-малко насилствена абстракция от целостта

на човешкия опит бихме могли да си представим същества с чисто интелектуално устройство, умове, в които преобразенията на природата биха се отразявали без никакви емоции. Тогава всяко събитие ще бъде отбелязвано, ще се наблюдават отношенията му, неговото повторение може дори да се очаква; но всичко това би се случило без помен от желание, удоволствие или съжаление. Никое събитие не би било отблъскващо, нито една ситуация – ужасна. Накратко, бихме могли да имаме свят на идеите без свят на волята. В такъв случай, в който съзнанието сякаш напълно липсва, ще изчезнат всички ценности и добродетели. Така че за съществуването на благото под каквато и да е форма е нужно не просто съзнание, а емоционално съзнание. Наблюдението не върши работа, изисква се оценка.

(...)

§3. Разликата между моралните и естетическите ценности

Връзката между естетическите и моралните преценки, между сферите на красивото и доброто е тясна, но разграничението между тях е важно. Един от факторите за това разграничение е, че докато естетическите преценки са преди всичко положителни, тоест възприятия за доброто, то моралните преценки са преди всичко и фундаментално отрицателни, или възприятия за злото. Друг фактор за разграничение се състои в това, че докато при възприемането на красотата нашата преценка е необходимо вътрешноприсъща и се основава на характера на непосредственото преживяване и никога – съзнателно на идеята за евентуална ползност в обекта, то преценките относно моралната ценност, напротив, винаги се основават, когато са положителни, на съзнанието за вероятно съдържащите се ползи. И двете разграничения се нуждаят от известно изясняване.

Хедонистичната етика винаги е трябвало да се бори срещу чувството за морал на човечеството. Искрените умове, които чувстват тежестта и достойнството на живота, се бунтуват срещу твърдението, че целта на правилното поведение е насладата. Удоволствието обикновено им изглежда като изкушение и понякога стигат дотам, че го отхвърлят като добродетел. Истината е, че моралът не се занимава главно с постигането на удоволствие; по-скоро се занимава, във всичките си по-дълбоки и по-авторитетни максими, с предотвратяването на страданието. Има нещо неестествено в преднамерения стремеж към удоволствие; има нещо абсурдно в задължението да се наслаждаваш. Не чувстваме дълг в тази насока; отдаваме се на наслаждение съвсем естествено, след като работата на живота е свършена, а свободата и спонтанността на нашите удоволствия са най-същественото в тях.

Тъжният занаят на живота по-скоро се състои в това да избягваме някои ужасни злини, на които ни излага природата – смърт, глад, болести, изтощение, изолация и презрение. Чрез страшната власт на тези неща, които стоят като призраци зад всяко морално предписание, всъщност говори съвестта; и умът, който те са впечатлили подобаващо, не може при съпоставяне да не усети отчайващата незначителност на търсенето на удоволствие. Не може да не усети, че животът, отдаден изцяло на забавлението и измен-

чивите импулси, по необходимост изпада отведнъж във фатална опасност. В момента обаче, когато от първоначалната принуда на обкръжаващата среда се появява обществото и е толерантно защитено от първичните злини, моралът става все по-разпуснат. Формите, които животът ще приеме по-нататък, не трябва да се налагат от морален авторитет, а да се определят от духа на надпреварата, удобните случаи на деня и вкусовете и възможностите на отделните умове. Царуването на дълга отваря място за царуването на свободата, а законът и съглашението – за повелята на благодатта.

Оценката на красотата и нейното въплъщение в изкуствата са дейности, спадащи към нашия празничен живот, когато се освободим за кратко от сянката на злото и робуването на страха и последваме влеченията на своята природа, реши ли тя самата да ни води. Значи ценностите, с които се занимаваме тук, са положителни; те бяха отрицателни в сферата на морала. Грозното едва ли е изключение, защото не е причина за действително страдание. Само по себе си е по-скоро източник на забавление. Ако ли неговите внушения са жизнено отблъскващи, присъствието му се превръща в реално зло, към което заемаме практическа и морална позиция. И съответно приятното никога, както видяхме, не е обект на действително морално предписание.

(...)

§11. *Определението за красота*

Вече стигнахме до нашето определение за красота, което в рамките на последователно проведения от нас анализ и стесняване на концепцията е ценностно положително, вътрешноприсъщо и обективирано. Или, казано на по-малко технически език, красотата е удоволствие, разглеждано като качеството на нещо.

Това определение има за цел да обобщи ред разграничения и отъждествявания, на които може би тук е мястото да бъдат изрично посочени. Красотата е ценност, тоест не е възприятие на факт или на отношение: тя е емоция, привързаност на нашата волева и оценяваща природа. Един обект не може да бъде красив, ако не може да достави удоволствие на никого: красота, към която всички хора са безразлични навеки, е противоречие в себе си.

На второ място, тази ценност е положителна, това е чувството за наличие на нещо добро или (в случая на грозотата) на неговото отсъствие. Тя никога не е възприемането на положително зло, никога не е отрицателна ценност. Това, че сме надарени с чувството за красота, е чиста печалба, която не довежда зло със себе си. Когато грозното престане да бъде забавно или просто безинтересно и става отвратително, то в действителност се превръща в положително зло: но морално и практическо, а не естетическо такова. В естетиката е вярно твърдението – често толкова неискрено в етиката, – че злото не е нищо друго освен отсъствието на добро: тъй като дори скуката и вулгарността на съществуването без красота сами по себе си са не толкова грозни, колкото жалки и унижителни. Отсъствието на естетически

блага е морално зло: естетическото зло е само относително и означава по-малко естетическо благо от това, което се е очаквало в определено време и място. Някоя форма сама по себе си не носи болка, макар че някои форми нараняват, причинявайки шок от изненадата, дори когато са наистина красиви: сякаш майка е намерила малко бебе булдог в люлката на детето си, в който случай болката ѝ не би била естетическа по своята същност.

После, това удоволствие не трябва да е следствие от полезността на обекта или събитието, а негово непосредствено възприемане; с други думи, красотата е върховно благо, нещо, което дава удовлетворение на една естествена функция, на някаква фундаментална нужда или възможности на нашите умове. Следователно красотата е положителна ценност, която е вътрешноприсъща; тя е удоволствие. Тези две обстоятелства в достатъчна степен отграничават сферата на естетиката от тази на етиката. Моралните ценности като цяло са отрицателни и винаги опосредствани. Моралът има за задача да се занимава с избягването на злото и преследването на доброто: естетиката – само с насладата.

И накрая, удоволствията на сетивата се разграничават от възприемането на красотата, тъй както усещането в цялост се отличава от възприятието; чрез обективизиране на елементите и тяхната проява като качества по-скоро на нещата, отколкото на съзнанието. Преминаването от сетивността към възприятието е постепенно и понякога пътят може да свърне назад: така е с красотата и удоволствията на сетивността. Между тях няма ясно поставена граница – тя зависи от степента на обективност, която моето усещане е постигнало в момента, в който реша да кажа: „харесва ми“ или „красиво е“. Ако съм самосъзнателен и критичен, вероятно ще използвам едната фраза; ако съм импулсивен и впечатлителен – другата. Колкото по-далечно, смесено и неразрешимо е удоволствието, толкова по-обективно ще се проявява; а съюзът на две удоволствия често прави една красота. В 54-тия сонет на Шекспир пише следното:

*О, само как просветва красотата
с короната на истинни слова!
И розата – царица на цветята,
тъй с плам излъчва своя аромат.
И храстът-поданик сразява с багри,
с бодли – досущ уханен розов цвят,
и пак тъй в танц под вятърните шатри
на пролетта разкрива пламък млад.
Но красотата вежне в цвят откъснат,
щом непомилвана на този свят
угасва. Само розата възкръсва
от издиханието на своя цвят (...)²*

Едно-едничко добавено украшение – корона, узнаваме, превръща сразяващите багри, които преди са били само непомилван цвят и просто усещане, в елемент на красотата и реалността и както истината тук е сумата на

възприятията, така и красотата е сумата на удоволствията. Ако цветът, формата и движението е трудно да бъдат красиви без уханието на аромата, колко по-необходими биха били те за самото това ухание да стане красота! Ако разполагаме с парфюма във флакон, никой нямаше да се сети да го нарече красив: той щеше да ни даде твърде отстранено и контролируемо усещане. Нямаше да има обект, в който лесно да се въплъти. Ала оставим ли го да се носи от градината, това ще добави още един сетивен чар към обектите, разпознати същевременно, и ще спомогне за сторването им красиви. Това е начинът, по който красотата представлява обективацията на удоволствието. Тя е обективирано удоволствие.

БЕЛЕЖКИ:

¹ От XVIII век. – Бел. прев., С. Б.

² Прев. м., С. Б., до края:

(...) *Само розата възкръсва*

от издиханието на своя цвят:

най-свидната си младост ще познаеш

в короната на моя стих омаен.

Срв. 54-ти сонет в оригинал (цит. по: Shakespeare, William. *Sonnets*. Ed. Thomas Tyler. London: D. Nutt, 1890. *Shakespeare Online*. 10 Jan. 2014. <<http://www.shakespeare-online.com/sonnets/54.html> >):

O how much more doth beauty beauteous seem

By that sweet ornament which truth doth give!

The rose looks fair, but fairer we it deem

For that sweet odour which doth in it live.

The canker-blooms have full as deep a dye

As the perfumed tincture of the roses,

Hang on such thorns, and play as wantonly

When summer's breath their masked buds discloses.

But, for their beauty only is their show,

They live unwooed and unrespected fade;

Die to themselves. Sweet roses do not so:

Of their sweet deaths are sweetest odours made.

And so of you, beauteous and lovely youth,

When that shall fade, my verse distills your truth.

До момента в българската преводна литература има три утвърдени превода на този Шекспиров сонет, като първият е от Владимир Свинтила и датира от 1956 г. (Шекспир, У. 1956. *Сонети*. София: Български писател):

Но истината, тя е благодат!

Тя по-прекрасна прави красотата.

Кое то радва в розовия цвят,

е не самият цвят, а аромата.

И нека храста с болните листа

да бъде с тоя кървав цвят и с този
уханен дъх и с тази красота,
която имат истинските рози.
Но той на вид изглежда само чист,
а вехне със отровено дихание.
Не тъй умира розовият лист:
смъртта на листа е благоухание.
Когато ти напуснеш този свят,
в стиха ми ще ухае твоя цвят.

Вторият е на Валери Петров в Шекспир, У. 1999. *Сонети*. (София: Захарий Стоянов):

Красивото ний повече ценим,
щом слее красота със вярна дума –
на розата цветът ни е любим,
защото му е сладостен парфюма.
И шипката разтваря розов цвят
над стъбълце, обсипано с бодили,
тя също тъй сред пролетния свят
кокетнички с листенцата си мили,
но нейното е външно и до век
и никому затуй не е приятно;
със розите е иначе – човек
от тях извлича масло ароматно.

Аз твойта вярност също изцедих –
увехнеш ли, ще лъхаш в моя стих.

И третият – на Кирил Кадийски в Шекспир, У. 2012. *Сонети*. (София: Нов-Златорог):

О, само как пчели красотата,
щом в нея се таи и смисъл скрит.
Да, розата е прелестна на вид,
но радва ни най-вече с аромата.
И глогът като розата цъфти,
и той е като розите уханни
осеян с шипове, и той трепти
под вятъра по склонове, поляни;
но глогът – той безсмислен е, уви! –
едва ли някой тук ще го откъсне,
та мириса му свеж да долови...
А розата умира – да възкръсне!

Тъй, щом и твойта хубост прецъфти,
със спомените ще ухаеш ти.

Превод от английски: Силвия Борисова